

تحلیل مکان‌یابی ریزفضاهای مسکن معاصر ایرانی مبتنی بر سبک زندگی اسلامی

محمدمنان رئیس‌ی (نویسنده مسئول)

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۱۰/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۴/۱۵

چکیده

مسکن معاصر ایرانی در مقایسه با مسکن سنتی به لحاظ نوع و تعداد ریزفضاها تنوع چندانی ندارد اما باوجود افت گامی ریزفضاهای مسکن معاصر ایرانی، مکان‌یابی بسیاری از همین ریزفضاهای معدود نیز به درستی انجام نمی‌شود و غالباً به لحاظ عملکردی، تعارضاتی میان آنها بروز می‌یابد. این مقاله در صدد پرداختن به این مهم با استناد به متون دست‌اول دینی است و لذا شاکله اصلی این پژوهش مبتنی بر مسئله «چگونگی مکان‌یابی ریزفضاهای مسکن معاصر ایرانی از منظر اسلامی» است. پرداختن به این مسئله با استفاده از روشی ترکیبی انجام شده است؛ به این ترتیب که پس از گردآوری داده‌ها با روش اسنادی-کتابخانه‌ای، تحلیل آنها با روش تحلیل محتوای کیفی انجام شده است و نهایتاً یافته‌های پژوهش با استفاده از روش استدلالی منطقی استخراج شده است. طبق این یافته‌ها، برای مکان‌یابی هر یک از ریزفضاهای مسکن معاصر ایرانی (شامل آشپزخانه، پذیرایی، اتاق خواب، سرویس بهداشتی و حمام) اصولی استنتاج شده است که طبق این اصول، مکان‌یابی ریزفضاها در اغلب الگوهای مسکن معاصر ایرانی به درستی انجام نمی‌شود و در این خصوص، تعارضات متعددی با سبک زندگی اسلامی مشاهده می‌شود.

واژه‌های کلیدی:

مسکن معاصر ایرانی، ریزفضاهای مسکونی، مکان‌یابی، سبک زندگی اسلامی، متون دینی.

۱- مقدمه

یکی از مهمترین مؤلفه‌های مؤثر بر کیفیت روابط عملکردی در هر نوع کاربری، کیفیت مکان‌یابی ریزفضاهای آن کاربری و در واقع موقعیت فیزیکی هر یک از ریزفضاها در ساختار کالبدی آن کاربری می‌باشد. مسکن نیز از این قاعده مستثنی نمی‌باشد و موقعیت فیزیکی هر یک از ریزفضاهای آن، تأثیر مشهودی بر کیفیت روابط عملکردی مسکن دارد. در مسکن سنتی ایرانی، تنوع قابل توجهی از ریزفضاهای مختلف وجود داشت که هر یک از آنها موقعیت فیزیکی مشخصی در ساختار کالبدی خانه داشتند. از مهمترین این ریزفضاها می‌توان به مواردی همچون هشتی، سه دری، پنج دری، صدف، طارمی، شناسیل، شاه نشین، حوضخانه، ایوان، شکم دریده، سرداب، زاویه، طنابی، بالاخانه، گوشوار، کریاس، آب ریزگاه، تالار، مهتابی، مطبخ و غیره اشاره نمود (حائری مازندرانی، ۱۳۸۸، ۱۱۹). اما تنوع ریزفضاها در مسکن معاصر ایرانی به میزان قابل توجهی کاهش یافته است و امروزه تعداد ریزفضاهای مسکن ایرانی از چند مورد محدود شامل نشیمن، پذیرایی، اتاق خواب، آشپزخانه، سرویس بهداشتی و حمام فراتر نمی‌رود (همان، ۱۱۸). البته موارد دیگری مانند پارکینگ، انبار و بالکن نیز وجود دارد که به دلیل فراگیر نبودن در همه‌ی انواع مسکن معاصر ایرانی، موضوع بحث این مقاله نمی‌باشند؛ زیرا این مقاله صرفاً در صدد تحلیل مکان‌یابی ریزفضاهایی است که در انواع مختلف مسکن معاصر ایرانی عمومیت دارند و مبنا و مرجع این پژوهش برای این مهم نیز آموزه‌های نقلی (برگرفته از متون دست اول دینی) می‌باشد.

علت اصلی پرداختن به این مسئله این است که ریزفضاهای مذکور با وجود آنکه در مقایسه با ریزفضاهای مسکن سنتی، به لحاظ عددی افول شدیدی کرده‌اند اما همین تعداد محدود از ریزفضاها نیز اغلب به درستی در کنار هم مکان‌یابی نمی‌شوند و به عملکردهای جاری در آنها برای مکان‌یابی مطلوب آنها توجه لازم نمی‌شود. لذا مسئله اصلی این پژوهش، چگونگی مکان‌یابی ریزفضاهای مسکونی از منظر اسلامی است. استناد به متون دینی برای پاسخ‌گویی به مسئله‌ی این پژوهش از آن جهت انجام شده است که این متون، به رغم ظرفیت قابل توجهی که برای کاربست در دانش معماری دارند، تاکنون به طرز شایسته مورد ژرفکاوی قرار نگرفته‌اند و پژوهش‌های معدودی با استناد به این متون در حوزه معماری و بعضاً شهرسازی انجام شده است و در بسیاری از مسائل جاری دانش معماری (از جمله مسئله

مقاله حاضر) به آموزه‌ها و سبک زندگی اسلامی توجه چندانی نشده است. این پژوهش در صدد است تا از ظرفیت و غنای علمی این متون برای ژرفکاوی مسئله‌ی فوق‌الذکر با محوریت پرسش‌های زیر بهره‌بردارد:

با استناد به متون دست اول دینی (شامل آیات و روایات) چه اصولی (اعم از اصول سلبی و ایجابی) را می‌توان برای مکان‌یابی ریزفضاهای مسکونی متناسب با سبک زندگی اسلامی استنباط نمود؟
آیا وضعیت کلی مکان‌یابی ریزفضاهای مسکن معاصر ایرانی با اصول حاصل از پرسش فوق تطبیق دارد؟

۲- پیشینه تحقیق

طبق بررسی نگارنده، تاکنون پژوهش مشابهی که دقیقاً متمرکز بر مسئله این پژوهش (مکان‌یابی ریزفضاهای مسکونی از منظر اسلامی) باشد انجام نشده است اما پژوهش‌هایی در خصوص کلیات مسکن و مؤلفه‌ها و جوانب دیگر آن از منظر اسلامی انجام شده است که از اهم آنها می‌توان به برخی آثار محمد نقی‌زاده اشاره نمود. ایشان در مقاله‌ای با عنوان «مسکن ایرانی، مبانی نظری تا جلوه‌های عینی در گذشته و حال» به معرفی برخی ویژگی‌های مسکن در متون اسلامی (نظیر امنیت، آرامش و غیره) و تطبیق آنها بر وضعیت معاصر مسکن ایرانی پرداخته است (نقی‌زاده، ۱۳۹۲، ۶۷-۴۷) و در پژوهشی دیگر با عنوان «شهر و معماری اسلامی، تجلیات و عینیات» ضمن تبیین اصول و مبانی معماری و شهرسازی اسلامی به موضوع مسکن مطلوب از منظر اسلامی پرداخته است. استخوان‌بندی و شاکله اصلی این کتاب، سه بخش اصلی است که هر کدام مشتمل بر سه فصل است. این سه بخش اصلی با عناوین بودها (نمونه‌های تاریخی)، هست‌ها (نمونه‌های معاصر) و باید‌ها (نمونه‌های ایده‌آل و برخی توصیه‌ها) ارائه شده است که فصل نهم این کتاب (در بخش باید‌ها) به طور خاص به چگونگی تدوین مبانی نظری طراحی مسکن با توجه به آموزه‌های اسلامی پرداخته است (نقی‌زاده، ۱۳۸۷).

حمزه‌نژاد و صدریان نیز در پژوهشی با عنوان «اصول طراحی خانه از منظر اسلامی و الگوهای کاربردی معاصر» به تبیین اصول طراحی مسکن از منظر متون دینی پرداخته‌اند و دو دسته اصول سلبی و ایجابی برای این موضوع پیشنهاد کرده‌اند که از اصول سلبی مذکور می‌توان به مواردی نظیر نهی اشراف و پرهیز از تشخص کالبدی اشاره نمود و از اصول ایجابی پیشنهاد شده می‌توان به مواردی نظیر رعایت حریم، توصیه به مهمان‌پذیری و غیره اشاره نمود (حمزه‌نژاد و

در مقام تحلیل و داوری داده‌ها) جهت تحلیل گزاره‌های دینی از روش‌های تحلیل محتوای کیفی و استدلال منطقی استفاده شده است؛ به این ترتیب که ابتدا با روش تحلیل محتوای کیفی، مضامین گزاره‌ها - اعم از مضامین توصیفی و صریح یا مضامین تفسیری و غیر صریح- استنباط شده است و سپس با استفاده از روش استدلال منطقی، یافته‌های پژوهش استنتاج شده است.

۴- بحث و تحلیل

همان‌طور که اشاره شد مهمترین ریزفضاهای مسکن معاصر ایرانی که مشمول اغلب گونه‌های مسکونی می‌باشند به این شرح است: نشیمن، پذیرایی، اتاق خواب، آشپزخانه، سرویس بهداشتی و حمام. البته دو مورد اول (نشیمن و پذیرایی) در بسیاری از گونه‌های مسکن معاصر (به ویژه گونه‌های آپارتمانی) ادغام شده‌اند و در بسیاری از موارد در واقع فضای مستقلی به نام نشیمن وجود ندارد بلکه صرفاً سالی به عنوان پذیرایی پیش‌بینی می‌شود که به صورت توأمان، نقش نشیمن را نیز ایفا می‌کند. لذا می‌توان گفت در میان ریزفضاهای فوق‌الذکر، نشیمن نیز شمولیت عام در تمام گونه‌های مسکن معاصر ایرانی ندارد و از آنجا که این مقاله قصد دارد صرفاً به بررسی ریزفضاهایی بپردازد که در تمام انواع گونه‌های مسکن معاصر ایرانی وجود دارند لذا ریزفضاهای مورد بحث در این پژوهش به این موارد محدود شده‌اند: پذیرایی، آشپزخانه، اتاق خواب، سرویس بهداشتی، حمام. در ادامه، متون دینی مرتبط با هر یک از این ریزفضاها ارائه می‌گردد تا بر اساس محتوای این متون، تحلیل مکان‌یابی آنها متناسب با سبک زندگی اسلامی میسر گردد.

۴-۱- مکان یابی آشپزخانه

طبق روایتی نبوی، از حقوق همسایه این است که چنانچه بوی غذای همسایه‌اش به مشامش برسد از آن غذا برای وی ارسال شود: " (از حقوق همسایه بر تو این است که) با بوی غذایت او را آزار ندهی مگر آنکه از آن غذا برایش بفرستی" (مجلسی، ۱۴۰۳ق، جلد ۷۹، ۹۴). با توجه به این روایت و برخی احادیث مشابه دیگر، موقعیت مکانی آشپزخانه نباید در مجاورت ورودی خانه باشد زیرا این امر سبب می‌شود به دلیل مجاورت محل طبخ غذا با ورودی منزل، بوی طبخ غذا با هر بار باز و بسته شدن درب منزل به فضای بیرون منتشر شود؛ به ویژه در نظام معماری و شهرسازی معاصر کشور که الگوی توسعه عمودی به الگویی کاملاً رایج در طراحی آپارتمان‌های مسکونی تبدیل شده است و فواصل فیزیکی واحدهای همسایگی کاملاً کاهش

صدریان، ۱۳۹۳، ۷۶-۵۸). عبدالحمید نقره‌کار از دیگر محققانی است که در بخش‌هایی از کتاب خود با عنوان «درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی»، علاوه بر پرداختن به مؤلفه‌های مختلف مسکن نظیر هندسه و آرایه‌ها و عملکرد از منظر اسلامی، به برخی توصیه‌های برگرفته از احادیث در خصوص خانه مطلوب اسلامی اشاره کرده است (نقره‌کار، ۱۳۸۷، ۵۳۳-۵۳۱). سید مجید هاشمی از دیگر پژوهشگرانی است که در رساله دکتری خود با عنوان «اصول حاکم بر حریم خانه در اندیشه اسلامی» به موضوعاتی نظیر تعریف خانه اسلامی با توجه به متون دینی، حد خانه اسلامی، حداقل تعداد اتاق‌های خواب در مسکن اسلامی و به ویژه موضوع حریم در خانه اسلامی پرداخته است (هاشمی طغرالجردی، ۱۳۹۰).

یکی دیگر از پژوهش‌های مهم و مؤثر در پیشینه این تحقیق، کتاب «معماری و شهرسازی مطلوب اسلامی؛ مطلوبیت‌های اسلام درباره مسکن» تألیف رحیم قربانی است که در فصل دوم این کتاب تحت عنوان «مسکن مطلوب اسلامی» معیارهای متعددی برای طراحی ابنیه مسکونی مبتنی بر متون دینی و به ویژه روایات ارائه شده است (قربانی، ۱۳۹۳، ۱۳۰-۶۰). محققان دیگری نظیر هشام مرتضی، سلیم حکیم، وثیق و غیره نیز در داخل و خارج از کشور به اصول مختلف معماری مسکن از منظر اسلامی (شامل هویت، حریم و حریمیت، نفی اشراف بصری و غیره) پرداخته‌اند (وثیق و همکاران، ۱۳۸۸؛ Hakim, 1986; Mortada, 2003; اما وجه تمایز این مقاله و در واقع بداعت و نوآوری پژوهش حاضر در این است که هیچ یک از پژوهش‌های فوق‌الذکر به مکان یابی ریزفضاهای مسکن معاصر ایرانی با استناد به متون دینی نپرداخته‌اند و اگر چه اغلب آنها اشاراتی به متون و اسناد دینی داشته‌اند اما به صورت مدون بر مسئله مکان‌یابی ریزفضاهای مسکونی متمرکز نشده‌اند و پژوهش حاضر در صدد است خلاء مذکور را در حد وسع خود رفع نماید.

۳- روش تحقیق

در این پژوهش برای بهره‌گیری از متون دینی (به عنوان منبع و مرجع مورد استناد)، از روشی ترکیبی استفاده شده است. به این نحو که در مقام گردآوری داده‌ها از روش مطالعات اسنادی-کتابخانه‌ای استفاده شده است و با جستجوی موضوعی در متون دست اول دینی (شامل آیات و روایات)، گزاره‌هایی که به طور مستقیم یا غیرمستقیم با مسئله این پژوهش ارتباط دارند گزینش شده‌اند. در گام بعد

یافته است و بعضاً در یک طبقه، ورودی واحدهای مسکونی متعدد در فضایی بسیار کوچک در مجاورت هم قرار دارند و بدیهی است که در چنین شرایطی، اگر آشپزخانه در مجاورت ورودی منزل مکان‌یابی شود التزام به روایت فوق تا چه حد دشوار می‌باشد؛ زیرا با هر بار باز و بسته شدن درب منزل، بوی غذای در حال طبخ به واحدهای مسکونی متعددی سرایت می‌کند که بدیهی است ارسال غذا برای همه این واحدها در هر شبانه روز و به طور مداوم تا چه حد دشوار است. بر همین اساس، موقعیت آشپزخانه بایستی رو به باد غالب منطقه نباشد زیرا در این صورت بوی غذا با شدت بیشتری به سمت واحدهای همسایه منتشر می‌شود. این امر در مسکن سنتی ایرانی با مکان‌یابی مطبخ و آشپزخانه در اندرونی منزل به خوبی رعایت می‌شده است اما در مسکن معاصر ایرانی (به دلیل برون‌گرا شدن مسکن)، التزام به روایت فوق بسیار دشوار است.

به علاوه از نص برخی آیات قرآن چنین استنباط می‌شود که موقعیت آشپزخانه نباید با موقعیت پذیرایی یکسان باشد؛ هَلْ أَتَاكَ حَدِيثٌ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ، إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٍ مُنْكَرُونَ، فَرَأَغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعَجَلٍ سَمِينٍ، فَفَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ: "آیا خبر مهمانان ارجمند و بزرگوار ابراهیم به تو رسیده است؟ زمانی که بر او وارد شدند، پس سلام گفتند. گفت: سلام، [شما] مردمی ناشناسید! پس به سوی خانواده اش بازگشت و گوساله ای فربه [و بریان شده] آورد. پس آن را نزدیکشان برد [ولی دید نمی‌خورند]؛ گفت: مگر نمی‌خورید؟" (ذاریات، ۲۷-۲۴). از عبارت «فَرَأَغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعَجَلٍ سَمِينٍ» چنین استنباط می‌شود که در منزل حضرت ابراهیم (ع) - که از پیامبران اولوالعزم هستند و فعل و قول ایشان حجت است - فضای پذیرایی از فضای مطبخ کاملاً جدا بوده است زیرا "کلمه «روغ» که مصدر فعل ماضی «راغ» است - به طوری که راغب گفته - به معنای این است که انسان طوری از حضور حاضران برود که نفهمند برای چه می‌رود... دیگران گفته‌اند به معنای رفتن پنهانی است ولی برگشت معنای اولی هم به همان معنای دوم است" (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، جلد ۱۸). بر این اساس چنین استنباط می‌شود که آشپزخانه از محل حضور مهمانان کاملاً مجزا بوده است زیرا در غیر این صورت استفاده از فعل «راغ» که به معنای رفتن پنهانی است برای توصیف نحوه رفتن حضرت ابراهیم به سمت همسرش (برای تهیه گوساله فربه و بریان شده) توجیهی ندارد. ضمن آنکه عبارت «فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ» در ادامه‌ی همین آیات تأیید دیگری است بر این

ادعا. زیرا این عبارت به معنای نزدیک بردن گوساله بریان شده به سوی مهمانان (و یا به نزد مهمانان بردن در ادبیات کنونی) است که لازمه این امر این است که مکان طبخ گوساله، در نزدیکی مکان پذیرایی از مهمانان نبوده نباشد زیرا اگر محل طبخ در نزدیکی مهمانان بود عبارت «فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ» توجیهی نمی‌داشت.

به علاوه، از عبارت «عَجَلٍ سَمِينٍ» که به معنای گوساله فربه و بریان شده است چنین استنباط می‌شود که مکان آشپزخانه، علاوه بر آنکه بایستی کاملاً از مکان پذیرایی مجزا باشد بایستی از وسعت قابل توجهی نیز برخوردار باشد زیرا بدیهی است که لازمه بریان کردن گوساله فربه آن است که فضای لازم برای بریان کردن چنین گوساله‌ای مهیا باشد. ملاحظه می‌شود که طبق آیات و روایات فوق‌الذکر، در سبک زندگی اسلامی مکان آشپزخانه بایستی حائز چند ویژگی اساسی باشد؛ اولاً در مجاورت ورودی منزل نباشد (برخلاف آنچه که در بسیاری از خانه‌های معاصر ایرانی رایج است)، ثانیاً رو به باد غالب نباشد، ثالثاً در مجاورت محل پذیرایی از مهمانان نباشد و رابعاً از وسعت قابل توجهی برخوردار باشد.

۴-۲- مکان‌یابی پذیرایی

طبق برخی متون معتبر دینی، هنگامی که امام علی (ع) خانه وسیع یکی از اصحاب خود به نام علاء بن زیاد را مشاهده نمود چنین فرمود: "اگر بخواهی با همین خانه وسیع به آخرت و خواسته‌هایت در آن خواهی رسید، بدین نحو که مهمان دعوت کرده و از آنها پذیرایی کنی، در آن صله رحم به جا آوری و حقوق واجبی که بر گردن توست در آن ادا نمایی، در این حالت با آن به نقطه مطلوب آخرت رسیده‌ای" (سید رضی، ۱۴۱۴ق، ۳۲۴). ایشان در روایتی دیگر در اهمیت مهمان‌پذیر بودن منزل چنین می‌فرمایند: "شرف خانه در وسعت آن و رفت و آمد دوستان صالح به آن است" (مجلسی، ۱۴۰۳ق، جلد ۷۳، ۱۵۴). روایات متعدد دیگری نیز نقل شده است که نشان می‌دهد مهمان‌داری و مهمان‌پذیری از مهمترین آموزه‌های اجتماعی و در عین حال، اخلاقی اسلام است. با توجه به این روایات چنین استنباط می‌شود که در لزوم وجود مکانی در منزل برای پذیرایی از مهمان تردیدی نیست اما با توجه به تأکید زیادی که در آموزه‌های اسلامی بر حفظ حریم خصوصی اهل خانه شده است (به ویژه حریم بانوان و دختران)، فضای پذیرایی از مهمان نباید در بطن مسکن مکان‌یابی شود و بایستی موقعیت مکانی آن کاملاً از موقعیت مکانی فضاهای خصوصی تر (نظیر اتاق‌های خواب یا آشپزخانه) جدا باشد.

مهمان انجام می‌شود در این موقعیت انجام شده است- چنین استنتاج می‌شود که طبق آموزه‌های قرآنی، فضای پذیرایی بایستی ضمن آنکه در مجاورت ورودی منزل مکان‌یابی شود، مشرف به آشپزخانه نباشد که این مهم در بسیاری از پلان‌های مسکونی معاصر (نظیر پلان‌های ردیف ۳ و ۴ در جدول شماره ۱) رعایت نمی‌شود. طی این جدول، ضمن مقایسه تطبیقی چند نمونه پلان مسکونی سنتی و معاصر، مشخص شده است که پلان‌های مسکونی سنتی در مقایسه با پلان‌های معاصر، تطبیق بیشتری با آموزه‌های قرآنی بر گرفته از آیات ۲۴ تا ۲۷ سوره ذاریات دارند.

لازم به ذکر است که با توجه به رویکرد این پژوهش (رویکردی کیفی در مقابل رویکرد کمی و آماری) پلان‌های ارائه شده در جدول فوق، صرفاً برای تحلیل التزام یا عدم التزام به آموزه‌های برگرفته از متون دینی ارائه شده‌اند؛ لیکن می‌توان با بسط روشمند این نمونه‌ها به سایر موقعیت‌های زمانی و مکانی و انتخاب جامعه آماری گسترده‌تر، نتایج این جدول را با رویکرد کمی و آماری نیز دنبال و تکمیل نمود که با توجه به لزوم پرداختن به سایر ریزفضاها و محدودیت این مقاله، این مهم به مجال دیگری واگذار می‌شود.

این مهم در مسکن سنتی ایرانی با جدا سازی اندرونی از بیرونی به خوبی رعایت می‌شده است اما امروزه در بسیاری از خانه‌های معاصر ایرانی (به ویژه در گونه‌های آپارتمانی) پذیرایی در ارتباط مستقیم با آشپزخانه طراحی می‌شود (غالباً با الگوی Open) که این امر سبب می‌شود حریم بانوی خانه مستحیل شود و تحت الشعاع پذیرایی قرار گیرد (تصویر ۱).

از متن آیات ۲۴ تا ۲۷ سوره ذاریات - که در بخش قبل ارائه شد- چنین استنتاج می‌شود که موقعیت مطلوب برای مکان‌یابی پذیرایی، در نزدیکی ورودی منزل می‌باشد زیرا طبق این آیات، به محض داخل شدن مهمانان به منزل حضرت ابراهیم و سلام گفتن - إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ- ایشان برای تهیه غذای مهمانان از آنان جدا و به سمت همسر خود می‌روند: قَرَأَغْ إِلَىٰ أَهْلِهِ. اما نکته حائز توجه این است که برای پذیرایی از مهمانان دوباره به سمت آنان در همان موقعیت اولی که سلام گفتند باز می‌گردد که فعل «جاء» به معنای بازگشتن شاهدهی است بر این مدعا: «فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ» و از آنجا که این موقعیت اولیه در مجاورت ورودی منزل بوده است - زیرا گفتن سلام که در بدو ورود



تصویر ۱: نمونه‌ای از مجاورت پذیرایی و آشپزخانه در مسکن معاصر ایرانی و مستحیل شدن حریم آشپزخانه به دلیل این نوع مجاورت (مأخذ: نقره‌کار و رئیس، ۱۳۹۱، ۱۱)

جدول ۱: بررسی تطبیقی دو پلان سنتی و دو پلان معاصر به لحاظ روابط ورودی، آشپزخانه و پذیرایی بر اساس متون دینی (مأخذ: نگارنده)

ملاحظات	نمودار چگونگی روابط ورودی، پذیرایی و آشپزخانه	پلان	موقعیت مکانی و زمانی پلان
<p>- در تمامی پلان‌های ارائه شده، رنگ زرد نمایانگر ورودی، رنگ قرمز نمایانگر آشپزخانه و رنگ سبز نمایانگر پذیرایی یا تالار می‌باشد.</p> <p>- پلان‌های معاصر، دو واحدی می‌باشد.</p> <p>- همان‌طور که ملاحظه می‌شود، در نمونه‌های معاصر، به دلیل حذف فضاهای باز از مرکز هندسی مسکن، الگوی خانه از درونگرا به الگوی برونگرا تغییر یافته است.</p> <p>- در هر دو نمونه سنتی (یکی مربوط به زندیه و دیگری مربوط به قاجاریه)، روابط فضایی سه گانه‌ی ورودی و پذیرایی و آشپزخانه از یک الگوی ثابت و مشخص تبعیت می‌کند که در ستون سوم این جدول قابل مشاهده است.</p> <p>- در دو نمونه معاصر (یکی در تهران و دیگری در محلات) روابط سه گانه‌ی فوق، از دو نوع الگو تبعیت می‌کند که موقعیت آشپزخانه و پذیرایی در این دو الگو جابجا شده است.</p> <p>- در خانه‌های سنتی (برخلاف معاصر) موقعیت تالار (پذیرایی) متمرکز نیست و در هر جبهه از منزل، مکان مشخصی به عنوان تالار در نظر گرفته شده است.</p> <p>- در نمونه‌های سنتی، آشپزخانه در کنار ورودی مکان‌یابی نشده است و به علاوه، در معرض دید پذیرایی (تالار) نیز نمی‌باشد که این نکات کاملاً در تطبیق با آموزه‌های اسلامی می‌باشد. اما در نمونه‌های معاصر، نکات متعددی در تعارض با سبک زندگی اسلامی قابل مشاهده است؛ نظیر مکان‌یابی آشپزخانه در مجاورت ورودی، مشرف بودن پذیرایی به آشپزخانه و غیره.</p>			<p>خانه حاج رسولی‌ها (اصفهان) اواخر زندیه</p>
			<p>خانه دکتر اعلم (اصفهان)، قاجاریه</p>
			<p>مجموعه مسکونی، تهران، معاصر</p>
			<p>مجموعه مسکونی، محلات، معاصر</p>

۳-۴- مکان‌یابی اتاق خواب

امام صادق^(ع) در روایتی چنین می‌فرماید: سه چیز است که در آنها برای مؤمن آسایش (راحتی) است؛ خانه‌ای وسیع که ساتر امور خصوصی او و نقصان‌ها و بدی حالش از چشم مردم باشد و ...^۴ (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ۱۵۹). گرچه این روایت به طور مستقیم به اتاق خواب اشاره نکرده است اما از محتوای روایت چنین استنباط می‌شود که از الزامات آسایش

مومن، ساتر بودن خانه برای امور خصوصی و شخصی وی است و از آنجا که شخصی‌ترین فضای خانه - که بستر شکل‌گیری خصوصی‌ترین امور افراد است- اتاق خواب می‌باشد لذا چنین استنتاج می‌شود که یکی از مصادیق اتم و اکمل این روایت، اتاق‌های خواب می‌باشد. لذا با توجه به مدل‌های محتوایی این روایت، اتاق خواب در سبک زندگی اسلامی بایستی به نحوی مکان‌یابی شود که فضای داخل آن

پیامبر اکرم (ص) در این خصوص می‌فرماید: "قسم به کسی که جانم در دست اوست اگر مردی با همسر خود درون اتاقی که کودک در آنجا حضور دارد نزدیکی کند و کودک به آنها نگاه کند یا صدای صحبت یا تنفس آنها را بشنود هرگز رستگار نمی‌شود" ^۶ (کلینی، ۱۴۰۷ق، جلد ۵، ۵۰۰). از عبارت پایانی این روایت مشخص است که حتی شنیدن صدای صحبت و یا تنفس والدین در امور زناشویی نهی شدید شده است و لذا حتی المقدور نباید اتاق خواب والدین و کودکان در مجاورت هم باشد و اتاق خواب والدین بایستی در موقعیتی مستورتر مکان یابی شود.

موضوع تفکیک مکانی اتاق خواب والدین از اتاق خواب فرزندان در قرآن نیز به طور ضمنی مورد اشاره قرار گرفته است: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهْرِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ^۷ (نور، ۵۸-۵۹). همان طور که ملاحظه می‌گردد طبق این آیات، کودکان غیر ممیز الزاماً در سه نوبت برای ورود به اتاق والدین بایستی اجازه بگیرند اما طبق برخی تفاسیر معتبر، عبارت «وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» بیانگر این حقیقت است که حکم مذکور - یعنی محدود کردن استیذان در سه نوبت - برای اطفال تا مدتی معین معتبر است و آن رسیدن به حد بلوغ است ولی بعد از آن - که کودک توانایی تمییز مسائل را دارد و به اصطلاح ممیز می‌شود - باید مانند دیگران همواره (و نه فقط در سه نوبت) برای ورود به اتاق خواب والدین اجازه بگیرد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، جلد ۱۵). با توجه به نص این آیات، مشخص است که دلیل این استیذان و عدم ورود به اتاق خواب والدین بدون کسب اجازه این است که ممکن است والدین در حالی باشند که چه بسا میل نداشته باشند دیگران در آن حال ایشان را ببینند (همان). روشن است که این امر، خود ناشی از لزوم رعایت حریم‌های رفتاری در تعامل والدین و فرزندان است و لذا جهت حفظ حریم‌های مذکور، اتاق خواب فرزندان و اتاق خواب والدین نباید در موقعیت مکانی یکسان باشند. به علاوه، تأکید بر فرهنگ حیا و احترام به والدین در موضوع اجازه خواستن کودک برای ورود به اتاق والدین نشان می‌دهد که خانه اسلامی حداقل با دو اتاق خواب تعریف می‌شود زیرا اگر خانه

در معرض دید افراد مختلف قرار نگیرد تا بتواند نقش ساتر بودن برای احوالات شخصی کاربر خود را به خوبی ایفا نماید که لازمه این مهم، عدم مجاورت اتاق‌های خواب با فضاهای عمومی‌تر منزل (نظیر ورودی و پذیرایی) است.

به علاوه، از محتوای برخی متون دینی نظیر این روایت منقول از پیامبر اکرم (ص) چنین استنباط می‌شود که اتاق‌های خواب به ویژه محل خواب دختران و بانوان خانه نباید رو به معابر عمومی باشد: زنان را در اتاق‌های رو به خیابان جای ندهید ^۵ (ابن‌اشعث، بی تا، ۹۸). لذا مکان‌یابی اتاق‌های خواب (به ویژه برای بانوان) بایستی به نحوی انجام شود که تهویه و نورگیری آنها از جبهه پشت به معبر میسر باشد زیرا اولاً فعالیت جاری در معابر عمومی با عملکرد اصلی اتاق خواب (به عنوان محل آسایش و استراحت) در تقابل است و فضاهایی که رو به سوی معابر عمومی دارند (به ویژه در بافت‌های شهری معاصر که آلودگی صوتی قابل توجهی دارند) غالباً نمی‌توانند بستر لازم برای آرامش و استراحت را فراهم نمایند. ثانیاً اتاق‌های مجاور معابر شهری، اغلب در معرض دید از بیرون قرار دارند که این موضوع با لزوم مستور بودن آنها (که از برخی متون دینی نظیر روایات فوق استنباط می‌شود) در تعارض است. ثالثاً طبق برخی آیات قرآن، شب، بستر زمانی آرامش و استراحت است که با عباراتی نظیر سکون بخش بودن و پوشاننده بودن توصیف شده است: وَ جَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا: و شب را برای آرامش قرار داد (انعام/۹۶) وَ جَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا: و شب را (برای شما) پوششی قرار دادیم (نبا/۱۰). لذا همان طور که شب (به عنوان بستر زمانی آرامش و استراحت) بایستی سکون بخش، ساتر و پوشاننده باشد بستر مکانی این مهم نیز بایستی حائز همین ویژگی‌ها باشد تا بتواند نقش خود را به نحو مطلوب ایفا نماید و از آنجا که مصداق این بستر مکانی در ابنیه مسکونی، اتاق خواب می‌باشد لذا می‌توان لزوم پوشاننده بودن، مستور بودن و سکون بخش بودن این نوع فضاها را استنباط نمود (رئیس، ۱۳۹۵، ۱۳۵-۱۳۳). بدیهی است که لازمه چنین امری، عدم مجاورت آنها با معابر عمومی است زیرا مکانی که در مجاورت معابر عمومی باشد غالباً هم در معرض دید است (تقابل با مستور بودن) و هم در معرض آلودگی صوتی است (تقابل با سکون بخش بودن).

البته اتاق‌های خواب، به لحاظ لزوم مستور بودن همگی در یک درجه نیستند و اهمیت اتاق خواب والدین در این خصوص به مراتب بیش از سایر اتاق‌های خواب است. این امر از محتوای برخی روایات - که توصیه اکید بر عدم آگاهی فرزندان از امور زناشویی والدین دارند - استنباط می‌شود.

فقط یک اتاق خواب داشته باشد اساساً فرهنگ حیا و مفهوم اجازه گرفتن برای فرزندان شکل نمی گیرد.

۴-۴- مکان یابی سرویس بهداشتی

طبق برخی روایات، مکان یابی سرویس بهداشتی در منزل حائز اهمیت به سزایی است. پیامبر اکرم (ص) در این خصوص می فرمایند: "انتخاب مکان مناسب برای رفع حاجت نمایانگر ژرف‌نگری انسان است"^۸ (کلینی، ۱۴۰۷ق، جلد ۳، ۱۵). اما روایات مربوط به مکان یابی سرویس بهداشتی صرفاً به بیان اهمیت این موضوع بسنده نکرده‌اند و بلکه اصول حائز توجهی را برای این مهم ارائه نموده‌اند. طبق حدیث نقل شده از امام باقر (ع)، از جمله‌ی این اصول، لزوم مکان یابی سرویس بهداشتی در بیرون از فضای بسته‌ی خانه است: "جبرئیل گفت ای رسول خدا همانا ما (ملائکه الهی) وارد خانه‌ای که در آن تصویر انسان باشد و در آن قضای حاجت شود و در آن سگ نگاهداری شود نمی‌شویم"^۹ (همان، ۳۹۳). ملاحظه می‌شود که طبق این روایت، مکان یابی سرویس بهداشتی در داخل خانه به طور تلویحی مذمت شده است اما در بسیاری از الگوهای مسکن معاصر ایرانی (به ویژه الگوهای آپارتمانی)، این امر به موضوعی کاملاً رایج تبدیل شده است که دلیل اصلی آن، عدم وجود فضای باز (نظیر حیاط) است. لازم به ذکر است که واژه بیت در روایت فوق به خانه تعبیر شده است اما این واژه به فضای سرپوشیده و بسته نیز می‌تواند تعبیر شود که البته در این صورت نیز، تفاوت چندانی در نتایج این بخش حاصل نخواهد شد؛ زیرا خانه نیز نوعی فضای بسته و سرپوشیده است و بدیهی است که از باب قاعده منطقی تبعیت جزء از کل، تعبیر بیت به فضای بسته، همان نتایج تعبیر بیت به خانه را در خصوص لزوم مکان یابی سرویس بهداشتی در فضای باز به دست خواهد داد.

از روایات دیگری که در این خصوص نقل شده است چنین استنتاج می‌شود که برخلاف بسیاری از الگوهای رایج مسکن معاصر، سرویس بهداشتی بایستی در مکانی کاملاً مستور مکان یابی شود. امام صادق (ع) در این باره چنین می‌فرماید: "آیا این از نیکویی محاسبه در ساخت خانه نیست که محل مستراح را در مخفی‌ترین مکان آن بسازند چنانکه خداوند سبحان در خلقت انسان چنین کرده و منافذ مربوط به این کار را در مخفی‌ترین نقطه بدن قرار داده است؟ بنابراین مستراح را در معرض دید و محل رؤیت قرار ندهید"^{۱۰} (مجلسی، ۱۴۰۳ق، جلد ۳، ۷۶). اما ملاحظه می‌گردد که در بسیاری از گونه‌های مسکن معاصر، سرویس

بهداشتی در مکان‌هایی نظیر موقعیت‌های مجاور ورودی یا پذیرایی قرار دارد که کاملاً در معرض دید دیگران است.

نکته حائز توجه دیگری که از برخی روایات برداشت می‌شود این است که نباید سرویس بهداشتی در جبهه‌ای از منزل قرار گیرد که در مواجهه با باد غالب در آن موقعیت جغرافیایی باشد: "از حسن بن علی (ع) درباره چگونگی قضای حاجت پرسیده شد، پاسخ داد که رو به قبله و پشت به قبله نباشد و رو به باد و پشت به باد نباشد"^{۱۱} (طوسی، ۱۳۹۰ق، جلد ۱، ۴۷). رو و یا پشت به قبله نبودن در زمان قضای حاجت از احکام فقهی اسلام است اما به نظر می‌رسد شارع مقدس در نفی رو و یا پشت بودن به باد، ملاحظات بهداشتی را مد نظر داشته است زیرا این امر سبب تسری آلودگی به کمک جریان باد می‌شود.

۴-۵- مکان یابی حمام

در خصوص مکان یابی حمام روایاتی نقل شده است که بر لزوم تفکیک موقعیت مکانی حمام از سرویس بهداشتی تصریح می‌نمایند و عدم توجه به این مهم را زمینه ساز فقر انسان می‌دانند: "بول کردن در داخل حمام موجب فقر می‌گردد"^{۱۲} (شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، جلد ۱۵، ۳۴۷). اینکه تأویل واژه فقر در این روایت چیست مسئله‌ی این مقاله نمی‌باشد لیکن از روایت فوق چنین استنتاج می‌شود که ادغام مکان حمام با سرویس بهداشتی از منظر اسلامی مذمت شده است و حتی المقدور بایستی مکان یابی حمام به صورت مستقل انجام پذیرد. اما در برخی از گونه‌های مسکن معاصر به این مهم توجه لازم نمی‌شود که از نمونه‌های آن می‌توان به ادغام سرویس بهداشتی و حمام در بسیاری از آپارتمان‌های یک خوابه و یا ادغام این دو در اتاق‌های خواب موسوم به «خواب مستر» اشاره نمود.

نکته مهم دیگری که در خصوص مکان یابی حمام از متن روایات استنباط می‌شود این است که موقعیت آن بایستی به نحوی انتخاب شود که به هنگام خروج از حمام، سلامت انسان در اثر گرم و سرد شدن ناگهانی محیط به خطر نیفتد: "خارج شدن از حمام گرم به مکان سرد موجب ضرر به بدن است و خداوند ایجاد فاصله بین فضای گرم و سرد حمام را قرار نداد مگر برای آنکه انسان را از مرض ناگهانی در امان و سالم نگاه دارد"^{۱۳} (مجلسی، ۱۴۰۳ق، جلد ۵۵، ۱۷۳). عبارت فوق، بخشی از روایت نقل شده از امام صادق (ع) خطاب به مفضل است که لازمه درک بهتر این روایت، توجه به روایت دیگری از ایشان است که در آن توصیه کرده‌اند که حمام دارای یک فضای یکپارچه و واحد نباشد (برخلاف بسیاری از

(به ویژه در اقلیم‌های کوهستانی و سرد) قرار گیرد و لذا باید از مکان‌یابی آن در موقعیت‌هایی نظیر محدوده ورودی منزل (که در معرض مواجهه با هوای خارج از منزل است) اجتناب نمود.

۵- نتیجه‌گیری

باتوجه به مباحث و تحلیل‌های ارائه شده در بخش‌های قبل، طی جدول شماره ۲، اجمالی از مهمترین اصول مربوط به مکان‌یابی ریزفضاهای مسکونی متناسب با سبک زندگی اسلامی (برگرفته از آیات و روایات) ارائه شده است.

حمام‌های فعلی) و بلکه بایستی دارای بخش‌های مختلف و مجزایی باشد تا خروج از فضای استحمام - و بالتبع، خروج از محیط گرم به محیط سرد - تدریجی انجام شود. طبق این روایت، بخش‌های مذکور را حداقل بایستی در سه فضا (شامل فضای آماده گاه، فضای تأنی و فضای استحمام) تعریف نمود^{۱۴} (قربانی، ۱۳۹۳، ۱۱۱). لذا بایستی مکان‌یابی حمام در موقعیت‌هایی انجام پذیرد که مساحت کافی برای پیش‌بینی این سه مورد را داشته باشند. ضمن آنکه طبق روایات فوق مکان حمام نباید در معرض مواجهه با هوای بیرون از خانه

جدول ۲: اصول مکان‌یابی ریزفضاهای مسکونی متناسب با سبک زندگی اسلامی (مأخذ: نگارنده)

نام ریزفضا	اصول ایجابی	اصول سلبی
آشپزخانه	مکان‌یابی در موقعیت‌های مستور و دارای حریم بصری	عدم مکان‌یابی در مجاورت پذیرایی، عدم مجاورت با ورودی منزل، عدم مکان‌یابی رو به باد غالب منطقه
پذیرایی	مکان‌یابی در محدوده مجاور ورودی منزل	عدم مکان‌یابی در مجاورت آشپزخانه
اتاق خواب	مکان‌یابی در موقعیت‌های کاملاً مستور و لزوم پیش‌بینی حداقل دو اتاق خواب برای شکل‌گیری مسکن اسلامی	عدم مکان‌یابی در مجاورت با ریزفضاهای عمومی‌تر منزل نظیر ورودی و پذیرایی، عدم مکان‌یابی رو به معابر عمومی
سرویس بهداشتی	مکان‌یابی در موقعیت‌های در معرض دید حداقلی، مکان‌یابی در در کنار فضاهای باز همچون حیاط و تراس و غیره	عدم مکان‌یابی رو به باد غالب منطقه
حمام	مکان‌یابی در موقعیت‌های با مساحت کافی برای پیش‌بینی اجزای کالبدی مختلف حمام (جهت خروج تدریجی)	عدم ادغام با سرویس بهداشتی، عدم مکان‌یابی مجاور موقعیت‌های در معرض مواجهه با هوای بیرون از خانه (نظیر ورودی)

می‌شوند تقریباً غیر ممکن است و لازمه تحقق این اصل، طراحی خانه با الگوهای ویلایی و یا حداقل آپارتمان‌های با مساحت بالا است تا بتوان بخش قابل توجهی از آپارتمان را به فضای باز (نظیر بالکن‌های وسیع) اختصاص داد تا پیش‌بینی سرویس در این فضاهای باز ممکن باشد. لذا گرچه برخی از اصول جدول فوق را در همین وضعیت فعلی می‌توان اجرایی نمود (نظیر عدم مکان‌یابی سرویس بهداشتی رو به باد غالب منطقه) اما لازمه تحقق برخی دیگر، تغییر در الگوهای معماری مسکن معاصر است که این امر، بعضاً ریشه در حوزه‌های فرادست معماری نظیر حوزه‌های کلان فرهنگی و یا اقتصادی به ویژه اقتصاد مسکن دارد. از این رو، لازمه تحقق جامع اصول فوق، برنامه‌ریزی و تدابیر میان‌رشته‌ای برای اصلاح نظام معماری مسکن معاصر می‌باشد؛ تدابیری میان‌رشته‌ای که نمی‌توان نقش حوزه‌هایی همچون اقتصاد و فقه و حقوق در عملیاتی شدن آنها را نادیده پنداشت.

با توجه به مباحث و تحلیل‌های ارائه شده در بخش‌های قبل، وضعیت کلی مکان‌یابی ریزفضاها در بسیاری از گونه‌های مسکن معاصر ایرانی (به ویژه گونه‌های آپارتمانی) با اصول ارائه شده در جدول فوق تطبیق ندارد و همان‌طور که اگر انسان یک جزء همانند سر نداشته باشد کاملاً از حیات می‌افتد یا اگر پا نداشته باشد نوعی نقصان برای او به شمار می‌رود، خانه‌ای که اصول فوق در آن به تمام و کمال رعایت نشود نیز مصداق خانه اسلامی نیست و اصولاً امکان رعایت آداب مسلمانی و التزام به سبک زندگی اسلامی را نمی‌یابد. نکته مهمی که در این خصوص بایستی به آن تصریح شود این است که تحقق برخی از اصول ارائه شده در جدول فوق، نیازمند تغییر در الگوهای رایج در نظام معماری مسکن معاصر ایرانی است؛ برای مثال مبرهن است که اصل مربوط به مکان‌یابی سرویس بهداشتی در بیرون از فضای خانه برای منازلی که با الگوهای آپارتمانی خُرد مقیاس (با مساحت‌های بسیار پایین نظیر ۴۰ یا ۵۰ متر) طراحی

پی نوشت

۱. أَنذَرُونَ مَا حَقَّ الْجَارَ قَالُوا لَا قَالَ إِنْ اسْتَعْنَيْتَكَ أَغْنَيْتَهُ وَ إِنْ اسْتَفْرَضَكَ أَفْرَضْتَهُ وَ إِنْ افْتَقَرَ عُدْتُ عَلَيْهِ وَ إِنْ أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ عَزَيْتَهُ وَ إِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ هَنَأْتَهُ وَ إِنْ مَرَضَ عُدْتَهُ وَ إِنْ مَاتَ تَبِعْتَ جَنَازَتَهُ وَ لَا تَسْتَطِيلُ عَلَيْهِ بِالْبِنَاءِ فَتَحْجَبَ الرِّيحُ عَنْهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ وَ إِذَا اشْتَرَيْتُ فَكَيْهَةً فَأَهْدُ لَهُ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَأَدْخِلْهَا سِرًّا وَ لَا تَخْرُجْ بِهَا وَ لَدَيْكَ تَعْطِيطُ بِهَا وَ لَدَهُ وَ لَا تُؤْذِهِ بِرِيحٍ قَدْرَكَ إِلَّا أَنْ تُعْرِفَ لَهُ
۲. إِنْ شَبَّتْ بَلَعْتَ بِهَا الْآخِرَةَ تَقْرَى فِيهَا الصَّبْفُ وَ تَصِلُ فِيهَا الرَّجْمُ وَ تَطْلِعُ مِنْهَا الْحَقُوقَ مَطَالِعَهَا فَإِذَا أَنْتَ قَدْ بَلَعْتَ بِهَا الْآخِرَةَ
۳. إِنْ لِدَارٍ شَرَفًا وَ شَرْفَهَا السَّاحَةُ الْوَاسِعَةُ وَ الْخُلَطَاءُ الصَّالِحُونَ
۴. ثَلَاثَةٌ لِلْمُؤْمِنِ فِيهِنَّ رَاحَةٌ دَارٌ وَاسِعَةٌ تَوَارَى عَوْرَتُهُ وَ سُوءُ خَالِهِ مِنَ النَّاسِ وَ أَمْرًا صَالِحَةً تَعِينُهُ عَلَى أَمْرِ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ ابْنَةٌ أَوْ أُخْتُ يُخْرِجُهَا مِنْ مَنْزِلِهِ بِمَوْتٍ أَوْ بِتَزْوِيجٍ
۵. لَا تَنْزِلُوا النِّسَاءَ الْعَرَفَ
۶. وَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنَّ رَجُلًا غَشِيَ امْرَأَتَهُ وَ فِي الْبَيْتِ صَبِيٌّ مُسْتَقْبِطٌ يَرَاهُمَا وَ تَسْمَعُ كَلَامَهُمَا وَ نَفْسَهُمَا مَا أَفْلَحَ أَبَدًا
۷. ای اهل ایمان! باید بردگانتان و کسانی از شما که به مرز بلوغ نرسیده‌اند [هنگام ورود به خلوت خانه شخصی شما] سه بار [در سه زمان] از شما اجازه بگیرند، پیش از نماز صبح، و هنگام استراحت [نیم روز که جامه هایتان را کنار می نهید، و پس از نماز عشا؛ این زمانها] سه زمان خلوت شماست، بعد از این سه زمان بر شما و آنان گناهی نیست [که بدون اجازه وارد شوند؛ زیرا آنان] همواره نزد شما در رفت و آمدند و با یکدیگر نشست و برخاست دارید. این گونه خدا آیتش را برای شما بیان می کند، و خدا دانا و حکیم است و هنگامی که کودکان شما به مرز بلوغ رسیدند، باید ابرای ورود به خلوت خانه شخصی شما [اجازه بگیرند، همان گونه که کسانی که پیش از آنان [به مرز بلوغ رسیده بودند] اجازه می گرفتند. خدا این گونه آیتش را برای شما بیان می کند؛ و خدا دانا و حکیم است (نور/۵۹-۵۸).
۸. مِنْ فِقْهِ الرَّجُلِ أَنْ يُرْتَادَ مَوْضِعًا لِيُؤَلِّهَ؛ منظور از «بیرتاد» در این روایت، اختیار یا انتخاب موضع مناسب می باشد: "الارتیاد: الاختیار آی یختار موضعا مناسبا له".
۹. قَالَ جَبْرِئِيلُ (ع) يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا لَا نَدْخُلُ بَيْتًا فِيهِ صُورَةٌ إِنْسَانٍ وَ لَا بَيْتًا بِنِجَالٍ فِيهِ وَ لَا بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ
۱۰. أَلَيْسَ مِنْ حُسْنِ التَّقْدِيرِ فِي بِنَاءِ الدَّارِ أَنْ يَكُونَ الْخَلَاءُ فِي أَسْتَرٍ مَوْضِعٍ فِيهَا فَكَذَا جَعَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ الْمُنْفَذَ الْمُهَيَّأَ لِلْخَلَاءِ مِنَ الْإِنْسَانِ فِي أَسْتَرٍ مَوْضِعٍ مِنْهُ فَلَمْ يَجْعَلْ بَارِزًا مِنْ خَلْفِهِ وَ لَا نَاشِرًا
۱۱. سَمِعْتُ الْحَسَنَ بْنَ عَلِيٍّ (ع) مَا حَدَّثَ الْغَائِطُ قَالَ لَا تَسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَ لَا تَسْتَدْبِرْهَا وَ لَا تَسْتَقْبِلِ الرِّيحَ وَ لَا تَسْتَدْبِرْهَا
۱۲. التَّبْوَلُ فِي الْحَمَامِ يُورِثُ الْفَقْرَ
۱۳. أَنْ أَحَدَكُمْ لَوْ خَرَجَ مِنْ حَمَامٍ حَارًّا إِلَى مَوْضِعِ الْبُرُودَةِ لَصَرَّهُ ذَلِكَ وَ اسْتَمَّ بَدَنَهُ فَلَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ هَذَا التَّرْسَلَ فِي الْخَرِّ وَ التَّبْرَدِ إِلَّا لِلسَّلَامَةِ مِنْ ضَرَرِ الْمُفْجَأَةِ وَ لِمَ جَرَى الْأَمْرُ عَلَى مَا فِيهِ السَّلَامَةُ مِنْ ضَرَرِ الْمُفْجَأَةِ
۱۴. إِذَا دَخَلْتَ الْحَمَامَ فَقُلْ فِي الْوَقْتِ الَّذِي تَنْزِعُ تِيَابِكَ فِيهِ اللَّهُمَّ انزِعْ عَنِّي رِبْقَةَ النِّفَاقِ وَ تَبْتِئِي عَلَى الْإِيمَانِ - وَ إِذَا دَخَلْتَ الْبَيْتَ الْأَوَّلَ فَقُلْ اللَّهُمَّ إِنِّي أُعْوِذُ بِكَ مِنْ شَرِّ نَفْسِي وَ اسْتِعْيِدْ بِكَ مِنْ آذَانِهِ - وَ إِذَا دَخَلْتَ الْبَيْتَ الثَّانِيَّ فَقُلْ اللَّهُمَّ أَذْهَبْ عَنِّي الرَّجْسَ النَّجْسَ وَ طَهِّرْ جَسَدِي وَ قَلْبِي - وَ خُذْ مِنَ الْمَاءِ الْحَارِّ وَ ضَعُهُ عَلَى هَامِيكَ وَ صَبِّ مِنْهُ عَلَى رَجْلَيْكَ وَ إِنْ أَمَكَ أَنْ تَبْلُعَ مِنْهُ جَرَعَةً فَافْعَلْ فَإِنَّهُ يَنْقِي الْمَنَانَةَ وَ الْبَثَّ فِي الْبَيْتِ الثَّانِي سَاعَةً وَ إِذَا دَخَلْتَ الْبَيْتَ الثَّلَاثَ فَقُلْ نُوذُّ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ وَ نَسْأَلُهُ الْجَنَّةَ - تَرَدَّدْهَا إِلَى وَقْتِ خُرُوجِكَ مِنَ الْبَيْتِ الْحَارِّ وَ إِتَاكَ وَ شَرِبْ الْمَاءَ الْبَارِدَ وَ الْفُقَّاعَ فِي الْحَمَامِ فَإِنَّهُ يُفْسِدُ الْمُعْبَدَةَ وَ لَا تَصَيِّغْ عَلَيْكَ الْمَاءَ الْبَارِدَ فَإِنَّهُ يُضَعِفُ التَّنَدْنَ وَ صَبِّ الْمَاءَ الْبَارِدَ عَلَى قَدَمَيْكَ إِذَا خَرَجْتَ فَإِنَّهُ يَسْلُ الدَّاءَ مِنْ جَسَدِكَ فَإِذَا لَيْسَتْ تِيَابِكَ فَقُلْ اللَّهُمَّ الْبِئْسَنِي التَّقْوَى وَ جَنَّبْنِي الرَّدَى - فَإِذَا فَعَلْتَ ذَلِكَ أَمِنْتَ مِنْ كُلِّ دَاءٍ (شيخ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، جلد ۲، ۴۴).

فهرست منابع:

- قرآن کریم (۱۳۹۳). مترجم: حسین انصاریان، تهران: سازمان دارالقرآن کریم.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۲). الخصال، تصحیح علی اکبر غفاری، قم: انتشارات جامعه مدرسین.
- ابن اشعث، محمد بن محمد (بی تا). الجعفریات، تهران: مکتبه النینوی الحدیثه.
- حائری مازندرانی، محمدرضا (۱۳۸۸). خانه، فرهنگ، طبیعت؛ بررسی معماری خانه‌های تاریخی و معاصر به منظور تدوین فرایند و معیارهای طراحی خانه، تهران: نشر مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- حمزه نژاد، مهدی و صدریان، زهرا (۱۳۹۳). اصول طراحی خانه از منظر اسلامی و الگوهای کاربردی معاصر، مجله پژوهش‌های معماری اسلامی، شماره ۴، صص. ۷۶-۵۸.
- رئیس‌ی، محمدمنمان (۱۳۹۵). جستاری میان رشته‌ای در اصول طراحی اتاق خواب با استناد به آموزه‌های نقلی مکتب اسلام، مجله پژوهش‌های معماری اسلامی، شماره ۱۲، صص. ۱۴۲-۱۳۰.
- سیدرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ق). نهج البلاغه، قم: هجرت.
- شیخ حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعه، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام.
- طباطبائی، سید محمد حسین (۱۴۱۷ق). المیزان، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طوسی، محمد بن الحسن (۱۳۹۰ق). الإستبصار فیما اختلف من الأخبار، تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- قربانی، رحیم (۱۳۹۳). معماری و شهرسازی مطلوب اسلامی (مطلوبیت‌های اسلام درباره مسکن)، تهران: شبکه اندیشه.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). الکافی، تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ق). بحار الأنوار، بیروت: دار إحياء التراث العربی.

- نقره‌کار، عبدالحمید و رئیسی، محمدمنان (۱۳۹۰). تحلیل نشانه شناختی سامانه مسکن ایرانی برپایه ارتباط لایه‌های متن/ مسکن، نشریه هنرهای زیبا معماری و شهرسازی، شماره ۴۶، صص. ۱۴-۵.
- نقره‌کار، عبدالحمید (۱۳۸۷). درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی، تهران: نشر پیام سیما.
- نقی‌زاده، محمد (۱۳۸۸). شهر و معماری اسلامی تجلیات و عینیات، اصفهان: نشر مانی.
- نقی‌زاده، محمد (۱۳۹۲). "مسکن ایرانی، مبانی نظری تا جلوه‌های عینی در گذشته و حال"، نشریه اندیشه معماری، شماره ۲، ۶۷-۴۷.
- وثیق، بهزاد؛ آزاده، پشتون‌زاده و بمانیان، محمدرضا (۱۳۸۸). مکان و مسکن در اسلام، مجله پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن کریم، شماره ۳، صص. ۹۳-۱۰۲.
- هاشمی طفرالجردی، سیدمجید (۱۳۹۰). اصول حاکم بر حریم بصری خانه در اندیشه اسلامی؛ بازشناسی تاثیر قاعده لا ضرر بر ضوابط و مقررات معماری و شهرسازی مرتبط با حریم بصری خانه، رساله دکتری معماری، دانشگاه علم و صنعت ایران.
- Hakim B.S., (1986). Arabic- Islamic Cities: Building and Planning Principles, London: Kegan Paul International.
- Mortada H., (2003). Traditional Islamic Principles of Built Environment, London, Routledge.